

# Slovutný pán prezident

Listy Jozefovi Tisovi



Madeline Vadkerty

absynt

absynt



Slovutný pán prezident  
Listy Jozefovi Tisovi





# Slovutný pán prezident

Listy Jozefovi Tisovi

**Madeline Vadkerty**

v spolupráci s Jánom Púčekom

**slovný príd. zastar.**

**1. neobyčajne známy, preslávený:**

*Ján Hollý, slovný básnik slovenský* (Hurb.);

*Emil Holub, slovný český vedomec.* (Vlč.)

**2. v tituloch významných osôb:**

*s. pán prezident* (Jes.); *iron. Slovnú komisiu na mieste vymenil.* (Karv.);

Slovník slovenského jazyka z r. 1959 – 1968





„Pričasto necháme sa klamať  
bludom, že pomoc božiu  
pričítame ľuďom.“

William Shakespeare, *Koniec všetko napravi*

Venujem mojej mame Anne Feldman, ktorá ma vždy motivovala k dosiahnutiu vytýčených cieľov; prastarej matke z otcovej strany, Rachael Saji Feldman, ktorú v roku 1944 zavraždili nacisti v plynovej komore vo veku 86 rokov.



Nepoznaná stránka holokaustu na Slovensku <i>predslov Ivana Kamenca</i>	13
Úvod	17
1. kapitola: Zúfalstvo <i>Marcel D., Žilina</i>	31
2. kapitola: Šikmá cesta <i>Gabriel P., Bratislava</i>	41
3. kapitola: S detinskou dôverou <i>Alžbeta D., Diviaky nad Nitricou</i>	49
4. kapitola: Keby... <i>Ján R., Šarišsko-Zemplínska župa</i>	61
5. kapitola: Stratená láska <i>Alica H., Piešťany</i>	73
6. kapitola: Nervozita <i>Tibor S., Bratislava</i>	85
7. kapitola: Sólo pre opernú speváčku <i>Mária Magdaléna Cs., Bratislava</i>	97
8. kapitola: Ďaleko od domova <i>Martin S., Prešov</i>	105
9. kapitola: Chcel som ich oslobodiť <i>Gejza F., Bratislava a Sučany</i>	133
10. kapitola: Uviaznutí <i>Moritz T. Piešťany</i>	143
11. kapitola: Spravodlivosť <i>Bartolomej G., Hrnčiarovce</i>	163
12. kapitola: Boa <i>Eugenia P., Ružomberok</i>	173
13. kapitola: Pred Boží súd <i>Daniel Kováč, Banská Bystrica</i>	181
Inšpirácie, poznámky, zdroje	197
Podakovanie	217
Súrna pošta z minulosti <i>doslov Andreja Bána</i>	219
Your Honor, Mr. President: Letters to Jozef Tiso <i>English Summary</i>	227

Copyright © Madeline Vadkerty, 2020

Copyright © Ján Púček, 2020

Design and Layout © Pavlína Morháčová, 2020

All rights reserved

ISBN 978-80-8203-163-1

Publikáciu z verejných zdrojov podporil

Fond na podporu umenia



## Nepoznaná stránka holokaustu na Slovensku

Fenomén holokaustu už osem desaťročí rezonuje vo vedomí európskej i svetovej verejnosti. Ako máloktorá udalosť z moderných dejín je generačne prenosný nielen po racionálnej, ale aj – a hlavne – po emocionálnej stránke. Podľa českého historika Tomáša Sniegoňa holokaust sa stal pre povojnovú Európu podobným apokalyptickým varovaním, akým bolo pre celý svet atómové bombardovanie Hirošimy a Nagasaki.

Slovenský variant holokaustu je v domácej a čiastočne aj v zahraničnej, najmä izraelskej odbornej literatúre z faktografického hľadiska už pomerne spoľahlivo rekonštruovaný a ďalej rozpracúvaný. V základných smeroch a výsledkoch je porovnateľný s jeho tragickým priebehom v krajinách, ktoré boli okupované nacistickým Nemeckom alebo boli jeho satelitmi. Napriek tomu mal slovenský príbeh holokaustu niekoľko špecifik, ktoré vyvierali ani nie tak z ideologických, ako skôr z pragmatických domácich prameňov, z autochtónneho antisemitizmu, ktorý bol výdatne živený oficiálnou vládou propagandou. Vojnová Slovenská republika bola síce pod tlakom a kontrolou svojho tvorca – nacistického Nemecka, no z antisemitskej doktríny a z takzvaného riešenia židovskej otázky urobila organickú súčasť svojej politiky, jeden z najfrekventovanejších vnútorných a čiastočne i zahraničných problémov štátu. Dobová tlač, ako aj nespočetné verejné vyhlásenia najvyšších predstaviteľov štátu, poslancov, funkcionárov samovládnej Hlinkovej

slovenskej ľudovej strany deklarovali, že „Nemecko nám ukázalo, ako zaobchádzať s cudzími živlami, a my sme k takým metódam odkázaní ešte viac ako Nemecko... Nastúpili sme túto cestu pri plnom vedomí toho, čo podnikáme, nebudeme sa pozeráť na postoj, ktorý k nášmu podnikaniu zaujímajú rôzni pseudohumanisti, nebude nás mýliť ani nesprávne a falošné argumentovanie, že naše počínanie v tejto veci je nekresťanské.“ Práve pokrytecké odvolávanie sa na kresťanské učenie bolo druhým špecifikom, zároveň aj zahanbujúcim, trápny sprievodným znakom systematického prenasledovania tunajších Židov, ktorým boli postupne a systematicky odoberané politické, hospodárske, sociálne a nakoniec aj základné občianske a ľudské práva. Tento trend zákonite vyústil do deportovania a následného vyvraždenia viac ako dvoch tretín slovenských židovských obyvateľov (70-tisíc osôb) v nacistických vyhladzovacích táboroch. Ďalšou kurióznou zvláštnosťou holokaustu na Slovensku bolo, že všetky antisemitské právne normy, vrátane tých najdrastickejších, ako bol tzv. Židovský kódex (vládne nariadenie 198/1941 Sl. z.) alebo vystahovalecký zákon (68/1942 Sl. z.), obsahovali možnosť udeľovania výnimiek v takej miere, akú by sme v iných krajinách pod nemeckou kontrolou ťažko našli.

Všetky spomenuté špecifiká rámcujú, navzájom prepájajú, čitateľovi plasticky vysvetľujú a emotívne približujú tému, ktorú v knihe spracúva a interpretuje americká výskumníčka Madeline Vadkerty. Preštudovala k nej stovky prameňov v slovenských archívoch, predovšetkým vo fonde Kancelárie prezidenta republiky v Slovenskom národnom archíve v Bratislave. Svoj výskum obohatila a prehĺbila zmysluplným využitím metódy orálnej histórie, to znamená, exploatovaním prameňov zo súkromnej korešpondencie, z priamych rozhovorov s dotknutými osobami, resp. s ich potomkami či s inými príbuznými alebo svedkami.

Autorka tak posunula naše vnímanie a poznávanie procesu holokaustu do novej, u nás dodnes takmer neznámej roviny. Výsledky jej práce patria do kategórie tzv. malých dejín. To znamená, že sa nevenuje problematike holokaustu na Slovensku len v jeho „horných

poschodiach“, teda na úrovni oficiálnej vládnej politiky, ale sleduje individuálne osudy a pohnútky jednotlivcov, ktorí sa listami obracali na prezidenta Jozefa Tisa, aby ich oslobodil, teda, aby im udelil výnimku spod krutých dôsledkov protižidovského zákonodarstva. Pisatelia hlavu štátu neprosili o žiadnu protekciu alebo mimoriadne výhody, len zúfalo žiadali, aby mohli zostať vo svojom zamestnaní, aby ich deti mohli ďalej chodiť do školy, aby mohli voľne disponovať svojimi úsporami, aby neboli okradnutí o rôzne druhy osobného majetku, teda o predmety potrebné pre každodenný život atď. Nakoniec, od jari 1942 už iba zúfalo prosili, aby neboli násilne vystahovaní zo Slovenska, a tým aj zbavení slovenského štátneho občianstva.

Autorka mohla zo stoviek preštudovaných listov zaradiť do publikácie iba niekoľko charakteristických ukážok, ktoré svojím obsahom i formou naliehavo ilustrujú situáciu a pohnútky pisateľov. Veľkú časť v nich tvoria listy náboženských konvertitov odvolávajúcich sa na kresťanské princípy, ku ktorým sa verbálne a pri každej vhodnej či nevhodnej príležitosti hlásil panujúci režim a jeho najvyšší predstavitelia. Žiadatelia dúfali a naivne sa spoliehali na skutočnosť, že na čele štátu stál kňaz – prezident, ktorý mal právo výnimky udeľovať. Tento faktor do veľkej miery determinoval obsah a najmä formu ich prosieb. Okrem zúfalstva sa v nich prejavuje aj pokora, poníženosť a prehnaná náboženskosť. Preto Madeline Vadkerty iba mechanicky neprepisuje uverejnené listy, ale vlastnými komentármi ich podrobuje potrebnej vnútornej analýze, objasňujúc okolnosti, v ktorých tieto materiály vznikali. Týka sa to aj listov, ktoré prezidentovi nepísali Židia, ale aj príslušníci väčšinového národa. Žiadali v nich o intervenciu v prospech prednostného pridelenia, teda arizovania konkrétneho židovského podniku, vydávajúc sa za roduverných Slovákov a odvekých prívržencov ľudáckeho hnutia. Ani v tomto prípade sa autorka nestavia do pozície sudcu alebo žalobcu, ale pokúša sa pochopiť myslenie a cítenie ich pisateľov. Zvláštnou a vzácnou kategóriou listov adresovaných prezidentovi republiky, aj keď sa tento druh listov nedostal do autorkinho výberu, sú žiadosti v prospech židovských spoluobčanov, kde sa pisatelia prihovárajú



za kladné vybavenie udelenia výnimky. Aj všetky nežidovské listy, podobne ako iné fakty a súvislosti, potvrdzujú skutočnosť, že „riešenie“ židovskej otázky v čase druhej svetovej vojny nepostihlo iba jej priame obete, ale bolo tragédiou celej spoločnosti. Bez tohto poznania proces holokaustu nikdy celkom nepochopíme a kriticky sa s ním nevyrovnáme. Týka sa to aj samotného udeľovania prezidentských výnimiek, okolo ktorých sa rodia najrôznejšie legendy a falošné čísla. Podľa seriózných dejepisných výskumov J. Tiso udelil židovským žiadateľom niečo vyše tisíc výnimiek, ktoré chránili asi päť tisíc osôb, lebo výnimka sa vzťahovala aj na najbližšiu rodinu jej držiteľa. V tejto súvislosti sa však vynárajú otázky: Pred kým vlastne prenasledovaných občanov výnimky chránili? Kto stál na čele štátu a režimu, ktorý drasticky prenasledoval svojich obyvateľov pre ich pôvod či náboženstvo? A potom: ako zdôvodniť odmietnutie udelenia výnimky stovkám iných žiadateľov, ktorých väčšina skončila v plynových komorách vyhladzovacích táborov?

Pred čitateľom sa všetky tieto otázky nevdojak vynárajú, aj keď si ich vždy nepripúšťa. Ťažko sa na ne hľadajú jednoznačné odpovede. Kniha Madeline Vadkerty sa o to usiluje. Umožňuje to aj jej príťažlivá literárna forma, ktorá čitateľa svojou obsahovou naliehavosťou, niekde až drastickosťou, doslova vtáhuje do deja jednotlivých príbehov a citovo ho na nich zainteressúva. Autorka, pokiaľ jej to dovoľujú prístupné pramene, ponúka čitateľovi spoznávať ďalšie, zväčša tragické, inokedy „šťastnejšie“ osudy hrdinov, ktorí genocídu prežili. V tomto smere jej výskum a jeho výsledky nadobúdajú novú dimenziu, lebo hovorí aj o povojnovom vývoji a skúsenostiach zachránených žiadateľov, prípadne ich blízkych rodinných príslušníkov alebo aspoň známych. Dnes, keď rastie vlna intolericie a extrémizmu, kniha nadobúda až nepríjemne aktuálny rozmer. Potvrdzuje sa v nej myšlienka talianskeho historika a filozofa Benedetto Croceho, že celé dejiny sú vlastne dejinami našej súčasnosti.

## Úvod

Keď sa moji priatelia a známi dozvedeli, že pravidelne navštevujem archív a čítam listy či žiadosti, ktoré vtedajší obyvatelia Slovenska písali prezidentovi Tisovi, ba dokonca uvažujem o tom, že by som túto tému spracovala v knihe, mnohí z nich sa čudovali, prečo sa touto „čisto slovenskou“ témou zaoberám práve ja, Američanka. Odpoveď je jednoduchá i komplikovaná zároveň. Môžu za to moje rodinné korene, ale aj osobné a profesionálne záujmy.

Narodila som sa v Spojených štátoch, no všetci moji starí rodičia emigrovali do USA ešte začiatkom 20. storočia z rôznych krajín strednej a východnej Európy. Z rakúsko-uhorskej monarchie, z Ukrajiny, Poľska i Bieloruska. Starý otec z otcovej strany prišiel z Munkácsu, dnešného Mukačeva. Vtedy to bola časť Uhorska, v medzivojnovom období mesto patrilo Československu, v súčasnosti leží na Ukrajine. Slovenské korene však nemám, preto nie som nijako postihnutá dosahom a históriou „slovenského“ holokaustu. Na tému tak môžem hľadiť objektívne, bez príťažie rôznych hlboko zakorenených komplexov, ktoré súvisia s modernými slovenskými dejinami.

Medzi ďalšie dôvody, pre ktoré som sa ako cudzinka rozhodla spracovať túto tému, patrí aj ten, že Slovensko je malé a počet historikov je v pomere k množstvu materiálu nedostatočný. Priestor na ďalšie výskumy a štúdium je teda obrovský.

Po novembri 1989 som prišla na Slovensko a žila tu niekoľko rokov. Môj otec v tom čase pracoval na našom rodokmeni, no stále mu zostávalo veľa prázdnych miest. Chcela som mu pomôcť, preto ma skontaktoval so sesternicou z Floridy. Na moje prekvapenie mi oznámila, že máme bratranca vo Viedni, len hodinu cesty od Bratislavy. Od novoobjaveného bratranca som sa dozvedela, ako holokaust zasiahol našu širšiu rodinu. V Auschwitzu nacisti zavraždili osemdesiatšesťročnú prastarú matku z otcovej strany. Domov sa už nikdy nevrátilo viacero mojich sesterníc a bratancov. Zomreli len preto, že boli židovského pôvodu...

V roku 1996 som sa presťahovala do Washingtonu. V prvej chvíli som nevedela, čomu sa budem venovať, no potom som sa od kamarátky dozvedela, že washingtonské Múzeum holokaustu hľadá niekoho, kto by z češtiny do angličtiny preložil denník jedného dieťaťa. Vďaka zhode okolností podporenej mojimi znalosťami cudzích jazykov mi napokon ponúkli prácu. Múzeum chcelo zamestnať snahám o popieranie holokaustu, preto som sa šesť rokov venovala hľadaniu dokumentov v zahraničných archívoch a zháňaniu židovských artefaktov: Vyslali ma do archívov v Česku, Srbsku, Chorvátsku, Taliansku. Prezrela som pritom množstvo dokumentov o holokauste v nemčine, portugalcine, jidiš, ruštine, v poľštine, vo francúzštine aj v ukrajinčine. Vďaka znalostiam slovenčiny ma v rokoch 2002 – 2003 vyslali aj na Slovensko, kde som skúmala fondy Slovenského národného archívu v Bratislave.

Mojou úlohou bolo vyhľadať a skopírovať dokumenty o priebehu holokaustu. V budúcnosti by mali slúžiť ďalším výskumníkom, ale nasledujúcim generáciám by mali aj umožniť dozvedieť sa o všetkom, čo sa na Slovensku udialo. Táto práca sa mi stala vášňou a poslaním zároveň.

V archívoch som videla obrovské množstvo dokumentov týkajúcich sa „židovskej otázky“. Systematické prenasledovanie, izolácia, ponižovanie, ožobračovanie a deportácie slovenských Židov sú zaznamenané do neveriteľných podrobností. V Slovenskom národnom archíve som nadobudla celkový pohľad na obdobie, ktoré

je aj viac než sedem desaťročí od jeho ukončenia pre mnohých obyvateľov Slovenska, nevraviac už o zahraničí, stále neznáme. Listy a príbehy, ktoré na základe nájdených dokumentov vznikli, rekonštruujú cez optiku takzvaných malých dejín jednu z menej známych kapitol holokaustu na Slovensku.

Počas výskumov v slovenských archívoch som objavila listy so žiadosťami, s ktorými sa „obyčajní ľudia“ obracali na prezidenta Tisa. Prečítala som stovky listov plných najrôznejších emócií. Predstavujú ukázkové spektrum mikropríbehov, ktoré ako celok ponúkajú komplexnejší obraz holokaustu na Slovensku. Rozhodla som sa urobiť všetko pre to, aby sa nikdy nezabudlo na dobu, ktorá ľudí nútila k takým zúfalým krokom, aké odкрývajú listy, a bol to aj hlavný dôvod, prečo som začala písať túto knihu.

Tie listy sú srdcervúce. Kritický nedostatok milosrdenstva, chladné byrokratické vybavovanie zúfalých prosieb o pomoc židovských autorov a autoriek, ako aj množstvo nenávisťi vyjadrenej nežidovskými autormi, je obrazom oficiálneho štátneho antisemitizmu Tisovho režimu i jeho nežidovských občanov. Perzekúcie zo strany štátu vyvrcholili v zavraždení desiatok tisícov slovenských občanov.

Niektoré listy boli jednoduché a plné gramatických chýb, iné autori (Židia aj Nežidia) napísali v krásnej, bohatej slovenčine, akú dnes už človek nevidí a nepočuje, no spájalo ich, že v každom z nich si ľudia vylievali srdce. Uvedomila som si, že sa v nich obracajú na prezidenta Slovenského štátu nielen ako na hlavu krajiny, ale aj ako na katolíckeho duchovného. Tiso mal moc splniť želania, ako aj právomoc udeľovať milosť. Tým ťažšie sa preto dá pochopiť, že súhlasil s deportáciou 89-tisíc občanov štátu, ktorého bol hlavou.

Listami, ktoré ľudia písali Tisovi medzi rokmi 1939 a 1944, som sa napokon začala zaoberať systematicky. Čítanie nebolo jednoduché. Vyvolávalo vo mne silné emócie hnevu, smútku i ľútosti. Päťročný chlapec prosil prezidenta Jozefa Tisa o milosť pre svoju rodinu...